

Τα ντοκιμαντέρ για την εξέγερση του Πολυτεχνείου και η καθιέρωση της επετείου στη Μεταπολίτευση (της Έλλης Λεμονίδου)

Μαρτυρίες, του Νίκου Καβουκίδη

της **Έλλης Λεμονίδου**

Η συμπλήρωση 50 ετών από την εξέγερση του Πολυτεχνείου αποτελεί αφορμή για μια σειρά από ερωτήματα και αναστοχασμούς ως προς τα ίδια τα γεγονότα και τη σημασία τους, αλλά και ως προς την εξέλιξη της επετειακής ενθύμησης τους στις δεκαετίες που ακολούθησαν. Πέρα από όλες τις υπόλοιπες πτυχές, το αφήγημα της μνήμης του Πολυτεχνείου έχει ένα διακριτό χαρακτηριστικό: τα βασικά, τα πλέον αναγνωρίσιμα σύμβολα της μνήμης ανήκουν στον χώρο των πρωτογενών οπτικών,

ακουστικών ή συνδυασμένα οπτικοακουστικών πηγών. Ό,τι κι αν γράφτηκε εκ των υστέρων για τα γεγονότα, όποια κι αν ήταν η αντιμετώπισή τους από την τέχνη, τη λογοτεχνία, τον ευρύτερο λόγο δημόσια, τίποτα δεν έχει αντικαταστήσει στη συλλογική εικόνα και μνήμη για το Πολυτεχνείο τη φωνή του εκφωνητή του ερασιτεχνικού ραδιοφωνικού σταθμού, τη φωτογραφία του τανκ μπροστά στην είσοδο, την κινηματογραφική αποτύπωση της στιγμής κατά την οποία το τεθωρακισμένο παραβιάζει την πύλη του ιδρύματος.

Η καταλυτική επιρροή αυτών των άμεσων καταγραφών επιβάλλει, κατά έναν τρόπο, την περαιτέρω μελέτη και ανάλυσή τους. Στο παρόν κείμενο δίνεται βάρος στις οπτικοακουστικές παραγωγές που είτε λειτουργούν ως άμεσοι καταγραφείς των γεγονότων του Πολυτεχνείου, καθώς και όσων προηγήθηκαν ή ακολούθησαν την εξέγερση, είτε συγκεντρώνουν μαρτυρίες προσώπων με άμεση γνώση ή και συμμετοχή στα συμβάντα του Νοεμβρίου του 1973. Ειδικότερα, παρουσιάζονται τα πρώτα πορίσματα μιας εν εξελίξει έρευνας, που στηρίζεται κατά μείζονα λόγο στον τύπο της εποχής και επιχειρεί, αφενός, να καταγράψει τα τεκμήρια αυτών των οπτικοακουστικών παραγωγών, αφετέρου, να ανιχνεύσει την παρουσία και, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό, την επιδραστικότητά τους ως προς την εδραίωση και καθιέρωση της επετείου.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητες δύο μεθοδολογικές επισημάνσεις:

α) η έρευνα καλύπτει τον χρονικό ορίζοντα από το 1974 έως το 1986, καθώς εκτιμάται ότι μετά από τη δεύτερη χρονολογία, που τοποθετείται στο πρώτο μισό της δεύτερης συνεχόμενης κυβερνητικής θητείας του ΠΑΣΟΚ, έχει πλέον ολοκληρωθεί ο κύκλος της ανάδειξης και καθιέρωσης της επετείου.

β) για τις ανάγκες της έρευνας επιλέχτηκε η συνεκτική εξέταση τόσο των οπτικοακουστικών καταγραφών ειδησεογραφικού χαρακτήρα (επαγγελματικών και μη), όσο και των ολοκληρωμένων δημιουργιών με τη μορφή ταινιών τεκμηρίωσης.

Στη συνέχεια μνημονεύονται μερικές από τις δημιουργίες που εμπίπτουν στη θεματική αυτού του κειμένου, με κριτήρια επιλογής, αφενός, τη σημασία και την άμεση ή διαχρονική δυναμική τους, αφετέρου, τη σημερινή ανιχνευσιμότητά τους μέσω του Διαδικτύου και, κατά συνέπεια, την επιπλέον λειτουργία που μπορούν να επιτελέσουν για τις νεότερες γενιές ως δίαυλοι γνωριμίας με μια παλαιότερη εποχή. Μια από τις ιδιαιτερότητες που καθόρισαν το είδος και την προέλευση του πρωτογενούς φιλμικού υλικού από τις ημέρες της εξέγερσης ήταν η εμφανής αμηχανία στην οποία βρέθηκε το δικτατορικό καθεστώς αναφορικά με την κάλυψη των γεγονότων από την κρατική τηλεόραση. Η αγωνιώδης προσπάθεια να μην περάσει στο ευρύ κοινό μια αίσθηση ανασφάλειας, αλλά και τρωτότητας του καθεστώτος, είχε ως συνέπεια να

μη μεταδοθούν παρά μόνο λίγες, προσεκτικά επιλεγμένες εικόνες μέσα από τους επίσημους διαύλους της τηλεοπτικής ειδησεογραφίας. Το κενό, συνεπώς, καλύφθηκε χάρη στην πολύτιμη συνεισφορά συνεργείων που εργάζονταν για ξένα ΜΜΕ, αλλά και κινηματογραφιστών που βρέθηκαν κοντά στον τόπο της εξέγερσης.

Η πιο εμβληματική περίπτωση αφορά το γνωστό φιλμάκι της ολλανδικής τηλεόρασης, την ύπαρξη του οποίου οφείλουμε στον επί χρόνια εγκατεστημένο στην Ελλάδα Ολλανδό ανταποκριτή Άλμπερτ Κουράντ. Η ταινία παρουσιάζει ανάγλυφα το χρονικό των δύο τελευταίων ημερών πριν από τη νύχτα της στρατιωτικής επέμβασης, καταγράφοντας, μεταξύ άλλων, και δηλώσεις φοιτητών που μετείχαν στην εξέγερση, ενώ κλείνει με την εμβληματική σκηνή της εισβολής του τεθωρακισμένου στο Πολυτεχνείο, όπως την απαθανάτισε ο δημοσιογράφος από το μπαλκόνι του απέναντι ξενοδοχείου. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται και οι έγχρωμες, βουβές λήψεις του Νίκου Βερνίκου, που καταγράφουν εύγλωττα την ατμόσφαιρα των ημερών μέχρι και την καταστολή της εξέγερσης. Πολύτιμο είναι επίσης το πρωτογενές υλικό που περιλαμβάνεται στην ταινία του Κώστα Ζυρίνη, η οποία μνημονεύεται συχνά (και από τον ίδιο τον δημιουργό της) ως «Η ταινία του Πολυτεχνείου». Ποικίλες σκηνές από λήψεις εκείνων των ημερών, μαζί με μαρτυρίες των ίδιων των εικονοληπτών σχετικά με τις τότε επικρατούσες συνθήκες και τις δυσκολίες άσκησης του επαγγέλματός τους, περιλαμβάνει το φιλμ *Ημέρες Πολυτεχνείου με τον φακό των ξένων και Ελλήνων οπερατέρ*. Η ταινία αυτή ήταν μια παραγωγή της ΕΡΤ, που έγινε με αφορμή την πέμπτη επέτειο από την εξέγερση (1978), σε επιμέλεια του έγκριτου δημοσιογράφου Δημήτρη Παπαναγιώτου.

Τα ολοκληρωμένα ντοκιμαντέρ που ασχολούνται με το Πολυτεχνείο καλύπτουν, κατά κανόνα, ευρύτερες χρονικές περιόδους, αναφερόμενα ως επί το πλείστον γενικότερα στην περίοδο διακυβέρνησης του δικτατορικού καθεστώτος ή και σε όσα ακολούθησαν την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Αναφέρονται ενδεικτικά:

- Το ημισκηνοθετημένο φιλμ *Εδώ Πολυτεχνείο*, μια ιταλική παραγωγή σε σκηνοθεσία Δημήτρη Μακρή, με συνδυασμό πρωτογενούς υλικού και σκηνών που γυρίστηκαν με έλληνες και ιταλούς φοιτητές – και με τη φωνή του Αλέκου Παναγούλη στην ελληνική αφήγηση της ταινίας.

- Το ντοκιμαντέρ *Το χρονικό της δικτατορίας, 1967-1974* του Παντελή Βούλγαρη.

- Το ανάλογης θεματικής ντοκιμαντέρ *Η δικτατορία των συνταγματαρχών* του Ροβήρου Μανθούλη, που ολοκληρώθηκε και προβλήθηκε αρκετά χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα το 1998.

– Οι *Μαρτυρίες* του Νίκου Καβουκίδη (1975), που ξεκινούν από τον αγώνα του Πολυτεχνείου και προσφέρουν μια ιδιαίτερα εύγλωττη όσο και πολύτιμη καταγραφή του κλίματος των πρώτων μηνών της Μεταπολίτευσης, περιλαμβάνοντας, εκτός των άλλων, εκτενείς σκηνές από τον εορτασμό της πρώτης επετείου της εξέγερσης.

– Η ταινία *Αγώνας*, του 1975, που ξεκινά από τον αντιδικτατορικό αγώνα των φοιτητών της Νομικής, στις αρχές του 1973, και καλύπτει τις μεγάλες λαϊκές κινητοποιήσεις των αρχών της Μεταπολίτευσης.

Προτού γίνει αναφορά στην αποτύπωση της παρουσίας και της επιδραστικότητας των ταινιών αυτών στην περίοδο αναφοράς του κειμένου, αξίζει να κατατεθούν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις ως προς τη δυναμική και την εξέλιξη της επετείου γενικά. Από το σύνολο του υλικού που μελετήθηκε, αλλά και από το περιεχόμενο άλλων εργασιών σχετικά με το θέμα, προκύπτει με βεβαιότητα το συμπέρασμα ότι η ανάδειξη του Πολυτεχνείου σε μείζον ορόσημο του αντιδικτατορικού αγώνα, και ευρύτερα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, ήταν μια διαδικασία άμεση, βιωμένη και αποδεκτή από ευρύτατα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό αποδεικνύεται από τη μαζικότητα της συμμετοχής τόσο στις κεντρικές εκδηλώσεις στον χώρο του Πολυτεχνείου, ήδη από τον Νοέμβριο του 1974, όσο και από την ταχύτατη και ευρεία διασπορά αφιερωμάτων και εκδηλώσεων σε όλη την επικράτεια, παρά το γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια της μεταπολιτευτικής περιόδου το θεσμικό πλαίσιο και η επίσημη κρατική γραμμή ως προς τον τρόπο απότισης τιμής στον αγώνα άφηναν αρκετά περιθώρια για την ανάδυση εμποδίων και αντιδράσεων. Υπενθυμίζεται, μεταξύ άλλων, ότι από το 1975 έως και το 1980 η κατεύθυνση και η τελική κατάληξη της πορείας του Πολυτεχνείου αποτελούσε μόνιμο αντικείμενο δημόσιας αντιπαράθεσης, στην οποία εμπλέκονταν ποικιλοτρόπως η κυβέρνηση, η αντιπολίτευση και η ηγεσία του φοιτητικού κινήματος. Συγκρουσιακό ήταν επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις, το πεδίο του εορτασμού της επετείου στις σχολικές μονάδες, ως αποτέλεσμα των όχι επαρκώς ξεκάθαρων οδηγιών από την πολιτική ηγεσία και της αντίδρασης συντηρητικών κύκλων στις τάξεις των διευθυντών – για το θέμα αυτό ο αντιπολιτευόμενος τύπος της εποχής προσφέρει ένα εξαιρετικά πλούσιο και ενδιαφέρον μωσαϊκό περιστατικών.

Το σημείο τομής, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, είναι η πολιτική αλλαγή του 1981. Η τότε κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, έχοντας νωπή λαϊκή εντολή και ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αφενός, επέτρεψε την καθιερωμένη έως σήμερα πρακτική της κατάληξης της επετειακής πορείας στην αμερικανική πρεσβεία, αφετέρου, επισημοποίησε την ανάδειξη της επετείου του Πολυτεχνείου σε ημέρα γιορτής και αργίας για τη σχολική και ευρύτερα την εκπαιδευτική κοινότητα. Το γεγονός αυτό επέτρεψε και την οριστικοποίηση, από την αμέσως επόμενη χρονιά, του προγραμματισμού της κεντρικής εκδήλωσης και πορείας ανήμερα της επετειακής ημερομηνίας, ενώ τα προηγούμενα χρόνια αυτή λάμβανε

χώρα, κατά κανόνα, την κοντινότερη προς την επέτειο Κυριακή, προκειμένου να διευκολυνθεί η συμμετοχή των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Η επισκόπηση αυτού του βασικού πλαισίου εξέλιξης της επετείου κρίθηκε σκόπιμη, προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητή η χρονολογική παρακολούθηση των πληροφοριών γύρω από το ειδικότερο θέμα αυτού του κειμένου. Ένα πρώτο πεδίο παρουσίας και λειτουργίας των ταινιών στις οποίες έγινε ήδη αναφορά είναι ο ίδιος ο χώρος του Πολυτεχνείου και οι κατ' έτος επίσημοι εορτασμοί της επετείου. Κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, στην μέσω του τύπου προαναγγελία των εκδηλώσεων που θα πραγματοποιούνταν στον χώρο του ιδρύματος αναφέρεται ρητά και η προβολή ταινιών. Πρόκειται για μια πρακτική που μπορεί να χαρακτηριστεί συνήθης, μαζί με τις εκθέσεις φωτογραφιών και τεκμηρίων, τις συζητήσεις και τις συναυλίες. Σε κάποιες περιπτώσεις οι σχετικές πληροφορίες είναι αναλυτικότερες, με αναφορές και σε συγκεκριμένες ταινίες που είχαν επιλεγεί για προβολή.

Αν ο πρώτος αυτός δίαυλος έχει κάπως «πυρηνικό» χαρακτήρα, καθώς συνδέεται με τις κεντρικές επετειακές εκδηλώσεις και με το πλήθος που επέλεγε εκείνη την εποχή να επισκεφθεί τους χώρους του Πολυτεχνείου, μια δεύτερη οδός διάχυσης αυτών των ταινιών παρουσιάζει το δικό της, ξεχωριστό ενδιαφέρον. Υπενθυμίζεται ότι η υπό εξέταση περίοδος συμπίπτει χρονικά, σε πολύ μεγάλο βαθμό, με το αποκορύφωμα της επιδραστικής δυναμικής της ελληνικής τηλεόρασης. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 τα περισσότερα ελληνικά νοικοκυριά διαθέτουν πλέον ιδιόκτητο τηλεοπτικό δέκτη – και μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980 η τηλεόραση αποτελεί εκ των πραγμάτων τον κυρίαρχο τρόπο οικιακής ψυχαγωγίας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το τότε μονοπώλιο εκπομπής τηλεοπτικού σήματος από τα δύο κρατικά κανάλια, προσέδιδε ιδιαίτερη δυναμική στο τηλεοπτικό μέσο ως καταλυτικό (συν)διαμορφωτή αντιλήψεων για πλήθος θεμάτων σε μεγάλα στρώματα του γενικού πληθυσμού. Ως εκ τούτου, έχει ιδιαίτερη αξία να εξετάσουμε πώς αντιμετώπισε η τηλεόραση μια πολύ νέα, έντονα φορτισμένη ωστόσο σε πολιτικό, ιδεολογικό και συναισθηματικό επίπεδο επέτειο, και ποια θέση είχαν, αν είχαν, οι ταινίες τεκμηρίωσης σε αυτό το τηλεοπτικό τοπίο.

Με όλες τις δέουσες επιφυλάξεις κατά νου (όπως είναι, για παράδειγμα, η αδυναμία πρόσβασης στο οπτικοακουστικό υλικό των δελτίων ειδήσεων της εποχής), καταγράφονται οι τηλεοπτικές προβολές και τα αφιερώματα κατ' απόλυτη χρονολογική σειρά. Το 1974, παρά τον εξαιρετικά μαζικό και συναισθηματικά φορτισμένο χαρακτήρα του εορτασμού, η τηλεόραση παραμένει σιωπηλή. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και την αμέσως επόμενη χρονιά, το 1975, εν μέσω ζωηρής δημόσιας αντιπαράθεσης για ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του εορτασμού (κατεύθυνση πορείας, σχολεία), για τα οποία έγινε λόγος και νωρίτερα. Το 1976 εντοπίζεται για πρώτη φορά, την παραμονή της επετείου, ένα διπλό αφιέρωμα στις επετείους

του Πολυτεχνείου και της αποκατάστασης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, στο πλαίσιο της ενημερωτικής εκπομπής «Ελληνική Ζωή» του Δημήτρη Λιμπερόπουλου και με συμμετοχή εκπροσώπων του ελληνικού Κοινοβουλίου. Η διπλή επέτειος αποτελεί τον θεματικό άξονα μιας ακόμα εκπομπής που μεταδίδεται από την ΕΡΤ ανήμερα της επετείου, και στην οποία περιλαμβάνεται η προβολή (σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις, για πρώτη φορά από την ελληνική τηλεόραση) του ολλανδικού φιλμ για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. Αξιοσημείωτο είναι ότι αφιερωματική εκπομπή μεταδίδει το ίδιο βράδυ και το εξ ορισμού συντηρητικότερο κανάλι της ΥΕΝΕΔ, σε επιμέλεια του γνωστού δημοσιογράφου Βάσου Βασιλείου. Το 1977 η τηλεοπτική σιωπή για το Πολυτεχνείο επανέρχεται – το γεγονός αυτό, ωστόσο, μπορεί βάσιμα να συνδεθεί με τη χρονική σύμπτωση της επετείου με τις βουλευτικές εκλογές, που είχε ως συνέπεια και τη μετάθεση των επίσημων εκδηλώσεων μνήμης κατά μία εβδομάδα. Έναν χρόνο μετά, η ΕΡΤ μεταδίδει ανήμερα της επετείου τη σημαντική αφιερωματική εκπομπή σε επιμέλεια Δημήτρη Παπαναγιώτου για την οποία έγινε λόγος και νωρίτερα, ενώ η ΥΕΝΕΔ αναθέτει και πάλι τον περί Πολυτεχνείου λόγο στον Βάσο Βασιλείου. Χωρίς ειδικές αφιερωματικές εκπομπές, αντίθετα, εμφανίζονται τόσο το 1979 όσο και το 1980 της αιματοβαμμένης πορείας.

Όπως είναι αναμενόμενο, το έτος 1981 δεν σηματοδοτεί μόνο την απόλυτη τομή στον τρόπο εορτασμού της επετείου του Πολυτεχνείου, αλλά χαρακτηρίζεται και από τη μέγιστη τηλεοπτική κάλυψη του θέματος σε σχέση με όλες τις προηγούμενες και όλες τις επόμενες χρονιές που εξετάστηκαν. Επί δύο συνεχείς ημέρες, στις 16 και στις 17 Νοεμβρίου, ολόκληρο το βραδινό πρόγραμμα της ΕΡΤ είναι αφιερωμένο σε εκπομπές για το Πολυτεχνείο, με κυρίαρχη παρουσία προγραμμάτων με μαρτυρίες από την εποχή και εκπομπών διαλόγου. Το τηλεοπτικό γεγονός, ωστόσο, που θα προκαλέσει τη μεγαλύτερη αίσθηση και θα αποτελέσει αντικείμενο πολλών δημοσιευμάτων στον τύπο τις επόμενες ημέρες είναι η αναμετάδοση της πολύκροτης εκπομπής με τον Νίκο Μαστοράκη και κρατούμενους φοιτητές, η οποία είχε μαγνητοσκοπηθεί λίγες μέρες μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. Η εκπομπή αναφέρεται στο πρόγραμμα της ΕΡΤ με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Συνέντευξη ανάκριση στο ΚΕΒΟΠ». Ιδιαίτερη εντύπωση στον τύπο προκάλεσε ένα συντομότερο σε διάρκεια αφιέρωμα της ΥΕΝΕΔ, ιδίως ως προς την επιλογή να ακουστεί στη διάρκειά του ένα μουσικό θέμα («Επέσατε θύματα») ιστορικά συνδεδεμένο με τους αγώνες της Αριστεράς. Το 1982, κι ενώ στην επικαιρότητα κυριαρχεί η αλλαγή φρουράς στη σοβιετική ηγεσία μετά τον θάνατο του Μπρέζνιεφ, η ΕΡΤ αφιερώνει δύο εκπομπές στις παράλληλες με το Πολυτεχνείο εξεγέρσεις σε άλλες ελληνικές πόλεις και στην προπαγάνδα της χούντας, ενώ το δεύτερο κανάλι, με την επωνυμία πλέον ΕΡΤ2, αξιοποιεί ένα άλλου τύπου πρωτογενές υλικό και συγκεκριμένα κινηματογραφημένες καταθέσεις και αποσπάσματα από τη δίκη για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, που έγινε το 1975 στον Κορυδαλλό. Το 1983, και πάλι στη σκιά της επικαιρότητας, όπου κυριαρχούν η ανακήρυξη του ψευδοκράτους στην Κύπρο και η δολοφονία του αμερικανού πλοιάρχου Τζωρτζ Τσάντες στην Αθήνα, η ΕΡΤ2 είναι εκείνη

που έχει τη μερίδα του λέοντος στις αφιερωματικές εκπομπές, ενώ η EPT1 αρκείται στη μετάδοση, το βράδυ της 17ης Νοεμβρίου, της ταινίας *Δοκιμή* του Jules Dassin (1974), που ήταν μια απόπειρα δραματοποιημένης απόδοσης των γεγονότων του Πολυτεχνείου. Το 1984 τα δύο κανάλια περιορίζονται σε μία αφιερωματική εκπομπή έκαστο, ενώ σχεδόν ίδια είναι η εικόνα και την αμέσως επόμενη χρονιά, με τις περισσότερες εκπομπές να είναι εστιασμένες στο βίωμα των γεγονότων ή στον απόηχό τους σε διάφορα σημεία της χώρας. Τέλος, το 1986 η μεν EPT1 αφιερώνει μια εκπομπή στις αναμνήσεις γονέων που είδαν τα παιδιά τους να συμμετέχουν ή και να θυσιάζονται στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, ενώ η EPT2 ασχολείται με τις εικαστικές αναπαραστάσεις των γεγονότων από γνωστούς έλληνες καλλιτέχνες.

Με άλλα λόγια, παρατηρείται ότι στη διάρκεια των υπό εξέταση ετών η τηλεόραση ασχολείται με αυξομειούμενη δυναμική με την επέτειο του Πολυτεχνείου, με αναμενόμενη κορύφωση το κομβικό έτος 1981. Αν και στα προγράμματά της δείχνει να πριμοδοτεί τον τομέα της ζωντανής μαρτυρίας, από ανθρώπους που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο βίωσαν τα γεγονότα ή τον απόηχό τους, δεν παραλείπει κατά καιρούς να μεταδώσει και αυτούσιο υλικό τεκμηρίωσης, φτάνοντας ενίοτε και στο σημείο να «ταράξει τα νερά», όπως στην περίπτωση της μετάδοσης της συνέντευξης Μαστοράκη. Η αξιοποίηση των ντοκιμαντέρ επρόκειτο να συνεχιστεί με σταθερούς ρυθμούς και τα επόμενα χρόνια, όπως προκύπτει άλλωστε και από μια απλή διερεύνηση του ψηφιοποιημένου υλικού στον ιστότοπο του αρχείου της EPT.

Σε μια συνολική αποτίμηση του θέματος, μπορεί να ειπωθεί ότι το Πολυτεχνείο, ως γεγονός και ως μνήμη, είχε, για μια σειρά από λόγους, μια εντελώς δική του δυναμική, εξαιρετικά επιδραστική σε μεγάλο μέρος της δημόσιας σφαίρας, και δεν είχε ανάγκη την τηλεόραση για να επιβληθεί και να καθιερωθεί ως επέτειος. Ωστόσο, με βάση όλα τα δεδομένα που μόλις αναφέρθηκαν, δεν θα πρέπει να υποβαθμιστεί ο ρόλος του τηλεοπτικού μέσου, το οποίο μετά βεβαιότητας συνέβαλε στην εξοικείωση σημαντικών στρωμάτων του πληθυσμού με την ιστορία και τη σημασιοδότηση των γεγονότων του 1973 και, κατά συνέπεια, στην ευρύτερη αποδοχή και καθιέρωση της επετείου.

Όσο για τις ταινίες τεκμηρίωσης, η μελέτη της τυπολογίας και του περιεχομένου, αλλά και των ποικίλων διαύλων διάχυσης και πρόσληψής τους, επιβεβαιώνει την ιδιαίτερα μεγάλη σημασία τους για την προσέγγιση αυτού του ιστορικού γεγονότος. Υπενθυμίζει, επίσης, την ευρύτερη αξία του συγκεκριμένου μέσου ως προνομιακού φορέα άμεσης καταγραφής και διαρκούς αναμετάδοσης του ιστορικού γίνεσθαι και ως συνδημιουργού προσθετικής μνήμης για γεγονότα του παρελθόντος σε ανθρώπους χωρίς άμεσα βιώματα ή μνήμες από αυτά.